

Prema modernoj državi

Uprava i politika u Banskoj Hrvatskoj 18. stoljeća

Ivana Horbec
Prema modernoj državi.
Uprava i politika u Banskoj Hrvatskoj 18. stoljeća

Nakladnik:
Hrvatski institut za povijest, Zagreb

Za nakladnika:
Jasna Turkalj

Biblioteka Hrvatska povjesnica
Monografije i studije III/81

Recenzenti:
Nataša Štefanec
Alexander Buczynski

Lektura:
Gordana Malnar

Prijevod sažetka:
Lidija Šimunić Mesić

Prijelom i tisak:
Sveučilišna tiskara, Zagreb

Naklada: 300

ISBN 978-953-7840-76-1

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001016002.

Tiskano potporom Ministarstva znanosti i obrazovanja RH.
Istraživanje je dijelom provedeno u okviru projekta br. 2539 koji financira Hrvatska zaklada za znanost

Naslovnica:
Matthias Anton Weiss, Warasdin (1729.); Heinrich Friedrich Füger, Kaiserin Maria Theresia im Kreise ihrer Kinder (1776.; detalj).

Ivana HORBEC

PREMA MODERNOJ DRŽAVI

Uprava i politika u Banskoj Hrvatskoj 18. stoljeća

Zagreb, 2018.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	9
UVOD	11
OKVIRI I KONCEPT	16
STRUKTURA	19
IZVORI	23
TERMINOLOGIJA	29
IZGRADNJA PROTOMODERNIH DRŽAVNIH STRUKTURA	35
„DRŽAVA“ OSAMNAESTOGA STOLJEĆA	36
OD CENTRALNE PREMA LOKALNOJ UPRAVI	67
UPRAVNE REFORME U BANSKOJ HRVATSKOJ 18. STOLJEĆA	82
<i>Odvajanje uprave i zakonodavstva</i>	82
<i>Važnost lokalne uprave: reforme županijskoga ustroja</i>	90
OD „FISKALNE DRŽAVE“ DO „DRŽAVE BLAGOSTANJA“	119
FISKALNI POTICAJI UPRAVNIH REFORMI	120
<i>Porezni sustav Habsburške Monarhije</i>	124
<i>Fiskalni poticaji upravnih reformi u Banskoj Hrvatskoj</i>	131
BANSKA HRVATSKA U GOSPODARSKIM PLANOVIMA BEČKOGA DVORA	159
<i>Postavljanje institucionalnoga temelja gospodarske politike</i>	163
<i>Uprava i gospodarstvo u Banskoj Hrvatskoj</i>	170

SOCIJALNA ULOGA „DRŽAVE BLAGOSTANJA“	191
<i>MISERA PLEBS CONTRIBUENS</i> U JAVNOJ POLITICI	193
IZGRADNJA DRŽAVNOGA ŠKOLSTVA	205
ZDRAVLJE KAO „SREĆA“	226
STALEŽI – RIVALI I PARTNERI	253
BANSKA HRVATSKA I BEČKI DVOR: MODELI SUDJELOVANJA U POLITIČKOJ ODLUCI	256
UGARSKO I HRVATSKO-SLAVONSKO PLEMSTVO KAO <i>POUVOIRS INTERMÉDIAIRES</i>	274
DEFICITI RANONOVOVJEKOVNE POLITIČKE UPRAVE U BANSKOJ HRVATSKOJ	286
PROMJENE „IZNUTRA“: HRVATSKO-SLAVONSKI STALEŽI KAO DIO MODERNIZIRANE UPRAVE	299
KORIJENI KONFLIKATA: „REPUBLIKANSKI PRINCIPI“ I <i>UTILITAS</i>	307
PREMA NOVOJ UPRAVNOJ ELITI	321
PARALELNI SVIJET KRALJEVSKIH SLUŽBENIKA: POVJERENSTVA I „UGARSKI“ SAVJETNICI	324
NOVI ZAHTJEVI JAVNE SLUŽBE	335
FORMIRANJE „LOJALNIH“ SLUŽBENIKA I „KORISNIH“ GRAĐANA	363
VLADAR I NJEGOVO PLEMSTVO: PRIVLAČENJE PLEMSTVA NA DVOR	383
IZMEĐU STALEŠKIH STRUKTURA I PROTOMODERNE UPRAVE: JAVNE SLUŽBE BANSKE HRVATSKE	394
<i>Kraljevi i staleški službenici: hrvatsko-slavonski ban i veliki župani</i>	394
<i>Središnje kraljevinske službe Banske Hrvatske</i>	417
<i>Županijske službe</i>	428
<i>Nove službe (prosvijećenoga) apsolutizma</i>	434

DRŽAVA KAO <i>ORGANIZAM</i>	455
<i>STAATENKUNDE</i> I RAZVOJ STATISTIKE	458
<i>DIKASTERIJ</i> : INSTITUCIJA MODERNE DRŽAVE	468
<i>GLAS</i> ADMINISTRACIJE	486
<i>UTILITAS</i> KAO LAJTMOTIV PROSVIJEĆENE DRŽAVNE UPRAVE	495
ZAKLJUČAK	499
IZVORI I LITERATURA	511
POPIS KRATICA	573
KAZALO IMENA	575
SUMMARY	587

PREDGOVOR

Države i strukture koje se s njima povezuju danas prihvaćamo kao okvir u kojem djelujemo i živimo i s kojim se ponekad, na sasvim individualno obilježene načine, i identificiramo. Načini funkcioniranja država, racionalnost njihovih uređenja u odnosu na građane, sposobnost onih koji njima upravljaju ili svrsishodnost pojedinih zakona, pa i sama njihova (pojedinačna ili opća) svrha sastavni su dio i političkoga diskursa i svakodnevnih razgovora. Pritom će tek manjina razmišljati o vlastitom odnosu prema državi u cjelini: ideja o ulozi i svrsi države gradila se tijekom stoljeća do današnjih dana vrlo disperzivno i snažno oslonjena na individualna razmatranja i iskustva, stoga ju je vrlo teško prevesti u definiciju prihvatljivu svima. I moja su prva pitanja, kao povjesničarke, bila usmjerena na parcijalne probleme funkcioniranja i rezultata prakse vladavine osamnaestoga stoljeća, no tijekom godina iščitavanja spisa raznih provenijencija i različitih motiva nastanka dopunjavala su se i uobličavala u vrlo općenita traganja za korijenima ideja koje oblikuju i današnju političku scenu. Iako ulogu države danas možemo smatrati „pozitivnom” ili „negativnom”, osamnaesto nas stoljeće – po mojem mišljenju – itekako može mnogo naučiti o iskonskim idejama o svrsi država. Uostalom, osamnaesto ćemo stoljeće često nazivati stoljećem prosvjetiteljstva, stoljećem promjena ili pedagoškim stoljećem, a svaki će istraživač toga razdoblja u onovremenim spisima vrlo brzo uočiti da su tadašnje ideje bile protkane iznimnim eudemonizmom i energičnom voljom za napretkom. Ono, naposljetku, predstavlja razdoblje u kojem su mnogi od danas prihvaćenih socijalnih i političkih koncepata osmišljavani, isprobavani – i osporavani. Moje istraživanje i, napokon, ova studija itekako su motivirani pitanjima o tom aspektu nasljeđa osamnaestoga stoljeća. Neke će analize i zaključci, nadam se, pripomoći i u shvaćanju suvremenoga koncepta države, neke će potaknuti daljnja istraživanja političke kulture i društvenih odnosa kraja „staroga poretka”.

U istraživanju i pisanju ove studije oslanjala sam se na mnoge drage uzore, kolege i prijatelje, a rezultat je uvelike i odraz njihova doprinosa. Studija je znatno prerađen tekst dijela disertacije koju sam izradila i 2009. godine obranila na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu pod

PREDGOVOR

mentorstvom prof. dr. sc. Nenada Moačanina i pod naslovom „Uprava i javne službe Banske Hrvatske u vrijeme vladavine Marije Terezije”. Svojem mentoru iznimno sam zahvalna na vrlo pronicljivim pitanjima i sugestijama koje su snažno usmjerile moja istraživanja te, u konačnici, koncepciju ove studije. Neizmjereno sam zahvalna recenzentima ove knjige prof. dr. sc. Nataši Štefanec i dr. sc. Alexanderu Buczynskom, i to ne samo na minucioznom iščitavanju rukopisa i vrlo korisnim sugestijama koje su znatno doprinijele znanstvenoj kvaliteti knjige nego i – kao dragim kolegama – na nebrojenim do sada vođenim razgovorima o specifičnim problematikama koje bi možda razumjeli samo istraživači hrvatskoga ranonovovjekovlja, a koji su tijekom mogega sazrijevanja kao povjesničarke itekako utjecali na pristupe primijenjene u ovoj knjizi: sa mnom su dijelili vrijedno iskustvo i neprocjenjivo znanje. Velika hvala i upravi Hrvatskoga instituta za povijest što je prepoznala smislenost istraživanja ove teme i u potpunosti podupirala moje odluke vezane uz brojne istraživačke boravke u bečkim i budimpeštanskim arhivima – prije svega ravnateljima dr. sc. Mirku Valentiću, dr. sc. Milanu Kruheku, dr. sc. Stjepanu Matkoviću i dr. sc. Jasni Turkalj, ali i Ivi Šušku, Jasminki Maljković Radić, Kristini Jagić Jakopović, Suadi Sadiković i Tamari Pavić, koji su – sasvim nenametljivo, i uz praktična znanja koja povjesničari uglavnom ne stječu – itekako omogućavali moj znanstveni razvoj. Hvala i lektorici ove knjige Gordani Malnar što je tekst ove studije, često opterećen kompliciranim razmišljanjima, vrlo vješto učinila tečnijim. I brojni kolege, među kojima mnoge s ponosom ovdje smijem nazvati i prijateljima – iz Hrvatskoga instituta za povijest, Filozofskoga fakulteta, Hrvatskih studija i Pravnoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatskoga državnog arhiva, Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Mađarskoga državnog arhiva, Mađarske akademije znanosti, Sveučilišta ELTE u Budimpešti, Nacionalne knjižnice Széchényi u Budimpešti, Austrijskoga državnog arhiva, Sveučilišta u Beču, Nacionalne knjižnice u Beču i Ruske akademije znanosti – znatno su obogatili moja razmišljanja i na tome sam im iznimno zahvalna. Napokon, opipljivi rezultati ne bi bili mogući bez potpore obitelji: stoga ovu knjigu prije svih zahvaljujem i posvećujem mami i tati, Vesni i Ivanu, koji su me bez imalo zadržke podržavali u mojim katkada i nelogičnim odlukama, te Branku, Ines i Sonji – jer su uvijek uz mene, kao podrška i moja najveća inspiracija.

UVOD

*„Woran erkenn' ich den besten Staat?“
Woran du die beste Frau kennst! –
daran, mein Freund, daß man
von Beiden nicht spricht.*

Friedrich Schiller, *Gedichte* (1795.)

Ako se danas zapitamo o nasljeđu 18. stoljeća, među prvim asocijacijama vjerojatno će se pojaviti sjaj vlastelinskih dvorova, ali i jednostavnost protkana mislima prosvjetiteljstva. To je razdoblje zaista bilo obilježeno i utjecajnim idejama i snažnim suprotnostima: bilo je to razdoblje raskoši baroka i rokokoja, ali i smirenih linija klasicizma; razdoblje snažne pobožnosti i strogosti, ali i prihvaćanja raznolikosti; razdoblje pozivanja na tradiciju, ali i na važnost progresa i prihvaćanja „modernih“ ideja; razdoblje u kojem se naglašavala individualnost kao dio „slobode“, ali i razdoblje centralizacije autoriteta i jačanja svijesti o važnosti općih interesa; razdoblje u kojem su vladali povlašteni rođenjem, ali i razdoblje snažna naglaska na važnosti „obična“ čovjeka u društvu. Naposljetku, 18. stoljeće bilo je razdoblje u kojem mnogo tema za koje se do tada smatralo da pripadaju „privatnoj“ sferi postaju „javnim“ i u kojem su se jasnije počeli definirati pojmovi koji i danas obilježavaju javni život.

Među tim pojmovima svakako se nalazila i *država*. Razvoj države, odnosno stvaranje protomodernih struktura koje su vodile k izgradnji države kakvu poznajemo i danas, središnja je tema ove studije. Njoj sam pristupila na primjeru Banske Hrvatske, ali u neizbježnom kontekstu razvoja država ranonovovjekovne Europe i Habsburške Monarhije u cjelini. Iako svjesna da u nekim aspektima opravdano može biti osporavan, naslov ove knjige

– *Prema modernoj državi* – izabrala sam jer snažno sugerira i potpuno zrcali zaključke do kojih sam, često i sasvim slučajno, dolazila tijekom višegodišnjih istraživanja niza prepiski između institucija, službenih i privatnih osoba, tražeći korijene pojedinih reformi koje sam još u školsko doba naučila označavati pridjevima *terezijanske* ili *jozefinske*. Pojedina „odozgo” ili „odozdo” inicirana reforma, opća ideja koja ju je pratila, interesi i poticaji koji su iza nje stajali, novo osmišljen način na koji je provedena, pa i otpor koji ju je eventualno spriječio, obilježili su – promatrajući s današnjega gledišta – uvijek neku vrstu pomaka u funkcioniranju sustava koji danas smatramo „državnim” ili „javnim”, pa potom i svojevrsnu prekretnicu u (mikro)politici koja je s vremenom uobličavala modernu ulogu države u odnosu na njezine građane.

Osamnaesto stoljeće, dakako, smatramo isključivo predmodernim dobom: u hrvatskoj historiografiji uvriježeno je korijene moderne države tražiti tek u razdoblju „dugoga” 19. stoljeća, i to osobito u njegovoj drugoj, u smislu razvoja političkih i društvenih struktura „građanskoj” polovini.¹ Ipak, smatram da se nastanak, oblikovanje i/ili redefiniranje struktura koje su u povijesnom kontinuitetu znatnije doprinijele današnjem poimanju države i njezine uloge u suvremenom društvu ne mogu razumjeti bez poznavanja procesa i konkretne reformske aktivnosti 18. stoljeća, pa u nekim aspektima i cijeloga ranoga novog vijeka. Uostalom, Habsburšku Monarhiju 18. stoljeća u historiografiji ćemo radije nazivati „monarhijom” nego „državom”, a „modernim” ćemo prije svega smatrati njezin raspad pa potom i formiranje novih (nacionalnih) država, ali ćemo ipak upravo u habsburškoj reformskoj politici pronalaziti korijene brojnih uređenja koje smatramo svojstvenim modernim državama – od upravnih ili ekonomsko-političkih struktura preko obrazovnih, javnozdravstvenih ili parlamentarnih sustava pa sve do pojedinih obilježja socijalne države ili regulacija privatnopravnih odnosa. Stoga, iako tijekom 18. stoljeća društveni i politički odnosi u Banskoj Hrvatskoj još nikako nisu bili spremni za prihvaćanje građanskoga društva kao jednoga od temelja modernizacije država, reforme koje su tada provodili

¹ Primjerice, i najnovija sinteza hrvatske povijesti „dugoga 19. stoljeća” iz 2016. nosi naslov *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću”* (ur. Švoger i Turkalj), referirajući se na temeljnu i utjecajnu studiju Mirjane Gross *Počeci moderne Hrvatske* iz 1985. godine. Za važnost ranonovovjekovnoga razdoblja u nastanku temelja državnih struktura na području hrvatskih zemalja pod habsburškom vlašću vidi Štefanec, *Država ili ne*.

UVOD

habsburški vladari – prije svega one upravne, koje su omogućile daljnju državnu djelatnost – izgrađivale su institucionalne okvire unutar kojih će se dalje razvijati država kao (impersonalni) javni autoritet i iznjedrile sustav koji se s upravnoga, gospodarskoga ili društvenoga aspekta s pravom smije nazivati protomodernim, no koji se još uvijek oslanjao na dinastički suverenitet: „modernost” države tada se prije svega odražavala u osnivanju niza institucija koje su kontrolirali vladar i njegov dvor, iz čijega će se djelovanja tek u 19. i 20. stoljeću razviti strukture moderne države.

U tom sam smislu obilježja protomodernih državnih struktura u Banjskoj Hrvatskoj 18. stoljeća tražila uzimajući u obzir definicije moderne države konkretnije postavljene ponajviše u njemačkoj historiografiji, inače osobito prožetoj diskursom o „državi”. Pritom sam prije svega uvažavala koncepte koje je postavio povjesničar Wolfgang Reinhard dorađujući „klasičnije” teze Georga Jellineka i Maxa Webera, prema kojima se kao osnovno obilježje modernih država može izdvojiti jedinstvo organizacije državnoga prostora, naroda koji u toj državi živi i moći koju državne strukture uspijevaju provoditi nad cjelokupnim stanovništvom države i prezentirati prema drugim političkim cjelinama te na koju uspijevaju nametnuti monopol u odnosu na ostale izvore autoriteta na tom području.² Potreba i volja za *jedinstvenošću* pritom biva glavnim indikatorom političke „modernosti”, a uspjeh u uspostavi funkcionalnih mehanizama *kontrole* osnovnim preduvjetom promjena.

Habsburšku Monarhiju 18. stoljeća još uvijek su karakterizirali politički pluraliteti – među njima prije svega valja spomenuti raznolikost pravno-političkih tradicija i običaja vladanja, difuziju autoriteta te znatne društvene i gospodarske razlike na kojima se temeljila politička aktivnost u pojedinim pokrajinama. Suverenitet se tada tek počeo učvršćivati u rukama vladara, ne marginalizirajući još dovoljno političku moć nositelja javnih poslova u pojedinim pokrajinama da bismo mogli govoriti o uspostavi monopola moći centralne vlasti. No, spomenuta volja za jedinstvenošću itekako je prožimala

² O „tri elementa” – teritoriju, narodu i moći – kao osnovnim karakteristikama države usp. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*. U kontekstu kasnijega razvoja države tijekom 19. stoljeća Reinhard je dodatno dopunio taj „klasični” koncept karakteristikama države kao „pravne”, „nacionalne” i „demokratske”. O konceptu usp. Reinhard, *Geschichte des modernen Staates*, osobito 12-14. Te su indikatore „modernosti” državnih struktura povjesničari naveliko prihvaćali: usp. npr. rasprave u: Hinrichs, *Fürsten und Mächte*, 57 i dalje ili Beales, *Joseph II*, sv. II, 65-66; u hrvatskoj historiografiji npr. Štefanec, *Država ili ne*, 11-12.

UVOD

politiku bečkoga dvora tijekom 18. stoljeća i odlučujuće je utjecala na modernizacijske procese u razvoju državnih struktura. Odražavalo se to, s jedne strane, na samu percepciju *teritorija* Monarhije: od Mira u Srijemskim Karlovcima između Monarhije i Osmanskoga Carstva 1699. godine vrlo se precizno definiraju vanjske granice Monarhije, što je itekako pridonosilo oblikovanju geografskoga koncepta teritorija na kojem vladar ili njegovi podanici (koji se još uvijek javljaju i kao konkurenti u unutarnjoj političkoj moći) uspijevaju ostvariti svojevrsnu kontrolu nad političkim, gospodarskim ili društvenim procesima. Teritorij Monarhije tada se nesumnjivo počeo percipirati kao cjelovit i nedjeljiv, jasno definiran prema susjednim dominijama, a pripadnost nekoga teritorija Monarhiji počela je podrazumijevati i realnu mogućnost provedbe političkih odluka vladara kao nositelja suvereniteta na tom području. S druge strane, tijekom 18. stoljeća možemo pratiti sustavnu izgradnju državnih institucija na cjelokupnom habsburškom teritoriju kao i postupno jačanje autoriteta tih institucija u odnosu na stalešku i vlastelinsku upravu. Taj je proces karakterističan za europske apsolutne monarhije 17. i 18. stoljeća, kada se pod okriljem vladara stvara protomoderna uprava kao okvir za javnu političku akciju: uloga države intenzivira se u društvenoj, gospodarskoj i kulturnoj domeni, a novi zadaci javne uprave koegzistiraju s njezinom tradicionalnom fiskalnom i pravosudnom ulogom. Tendencije za uspostavu hijerarhije institucija javne vlasti i kontrolu njihova rada, vođene imperativom poslušnosti u provedbi odluka vladara, karakterizirale su tadašnju apsolutističku vladavinu te organizacijski i strukturno gradile podlogu za razvoj modernih država. U tom se procesu mijenjaju uloga i aktivnost vladara i njegova upravnoga aparata, čiji interes postaje „sve ono što utječe na opće dobro”,³ ali usporedno s tim i društvena uloga svih građana, koji već svojim rođenjem preuzimaju obveze doprinosa zajednici i boljitku svih sugrađana.

U navedenom kontekstu mogu izdvojiti nekoliko – po mojem sudu ključnih – indikatora „modernosti” državnih struktura koji su usmjeravali pristupe u ovom istraživanju. Na prvom mjestu tu je svakako unutarnja integracija („jedinственost”) uprave pomoću koje javna uprava postaje odlučujući element u razvoju društva, ali i okvir unutar kojega se uspostavljaju racionalni i funkcionalni sustavi vladanja. U upravi se potom definira jasna hijerarhija, normira se upravna procedura i postavljaju temelji specijalizacije

³ Citat preuzet iz: Martini, *Allgemeines Recht der Staaten*, § 95.

UVOD

i profesionalizacije upravne djelatnosti. Važno je pritom istaknuti da staleži – tradicionalni *corps intermédiaires* – u tom procesu nisu eliminirani iz uprave: tradicionalne društvene strukture pružale su još tijekom 18. stoljeća (u Banskoj Hrvatskoj i do sredine 19. stoljeća) nužan okvir državnoga poticaja na lokalnoj razini, pa centralne vlasti stimuliraju participaciju lokalne uprave, ali i uvode strogu kontrolu njezine djelatnosti. Nadalje, taj je razvoj podrazumijevao i pojavu vladaru odanih javnih službenika: suživot novih institucija i službi s upravnim strukturama staroga poretka donosi i promjene u metodama političkoga i upravnoga vodstva, u izboru i ponašanju ljudi na vlasti te u koncepciji prava i obveza u službi. Uprava i nove službe tijekom 18. stoljeća postaju sredstvo monarhijske discipline i autoriteta države, ali i temelj za dobivanje društvenih časti. Kao jedan od rezultata jačanja autoriteta javne službe javlja se i novi tip javnoga službenika, prosvijećeni službenik, koji odgovara apsolutističkom poimanju države: on je, uopćeno gledano, pravno obrazovan, kompetentan za pitanja državnoga prava, državnih financija ili upravne prakse, a njegova se djelatnost promatrala i kroz lojalnost vladarevoj politici, ali i kroz angažman na pitanjima od općega interesa.

Osnovni je cilj ove studije izdvojiti, analizirati i kontekstualizirati ideje i prakse koje su utjecale na razvoj (proto)modernih državnih struktura u Banskoj Hrvatskoj, odnosno na području ranonovovjekovnih hrvatskih zemalja koje su se nalazile pod habsburškom vlašću i unutar civilne jurisdikcije Hrvatsko-slavonskoga sabora i bana. Pritom sam presudne pomake tražila u idejama i praksama za koje se u onovremenoj političkoj teoriji smatralo da donose određeni napredak koristan najširem sloju stanovništva, pazeći da u obzir uzimam i ulogu tradicionalnih (staleških) struktura kao i odraz brojnih opreka između „promjene” i „običaja” koje su – ne samo u Banskoj Hrvatskoj nego i u cijeloj Europi – obilježavale politički diskurs 18. stoljeća. Obrazloženja će se znatnim dijelom vezivati uz institucionalne reforme koje su tada dominirale procesom modernizacije državnih struktura i pridonosile tendenciji ekspanzije funkcija centralnih struktura vlasti, odnosno vladareva upravnoga aparata, koji se upravo tijekom 18. stoljeća počeo izjednačavati s pojmom „države”. Idejne temelje pritom sam ponajviše tražila u tadašnjoj ekonomsko-političkoj misli i idejama prosvjetiteljstva koje su omogućile oblikovanje jedinstvenih državnih politika. Među tim idejama kao osobito utjecajnu na proces modernizacije državnih struktura valja izdvojiti teoriju *kameralizma*, gospodarsko-upravnu doktrinu tipičnu za zemlje srednje Europe tijekom 18. stoljeća, kojom se preko učenja o državnoj praksi i

UVOD

praktičnoj politici propagirala ideja o važnosti intervencije vladara/države u postizanju *općega blagostanja* – gospodarskoga, a potom i društvenoga boljitka cjelokupnoga stanovništva. Od druge polovine 18. stoljeća politiku habsburških vladara gotovo je nemoguće razumjeti i izvan konteksta ideja *prosvjetiteljstva*, koje su, promičući vjeru u napredak i humanitarnu ulogu države, također znatno utjecale na angažman vladara, pritom radikalno mijenjajući tendencije u unutarnjoj politici europskih monarhija. Na razini apsolutnih monarhija prihvaćanje ideja prosvjetiteljstva bit će obilježeno pojavom specifične politike prosvijećenoga apsolutizma, u kojoj su se širili horizonti znanja i interesa javne uprave, a humanitarni i eudemonistički duh vladavine manifestirao se paralelno s autoritarnim mjerama.

OKVIRI I KONCEPT

Prekid kontinuiteta ratovanja s Osmanskim Carstvom i novo pozicioniranje Habsburške Monarhije na političkoj sceni Europe, osobito prema Francuskoj i Pruskoj kao tada rastućoj sili, ponajviše su utjecali na smjer unutarnje politike habsburških vladara, koja je tijekom 18. stoljeća od „monarhije” gradila „državu”. Gubitak španjolskih posjeda u Ratu za španjolsko nasljedstvo (1701. – 1714.), a potom i propitivanje političke prevlasti dinastije Habsburg na području Svetoga Rimskog Carstva Njemačke Nacije u Ratu za austrijsko nasljedstvo (1740. – 1748.) i Sedmogodišnjem ratu (1756. – 1763.) pokazali su se važnim pokretačima izgradnje ideje o jedinstvenoj i nedjeljivoj državi, koja se snažno odrazila i na politici habsburških vladara prema Banskoj Hrvatskoj. Stoljeća na periferiji habsburške moći i na „predziđu kršćanstva” u Banskoj su Hrvatskoj tijekom ranoga novog vijeka formirala specifične okvire i koncepcije političke vlasti: hrvatsko-slavonsko plemstvo svoju je egzistenciju tada prije svega vezivalo uz uspješnu obranu granica i svojih posjeda od osmanskih upada, postavljajući se pritom kao partner habsburškoga kralja u uspostavi obrambenoga sustava prema Osmanskom Carstvu i ulažući u taj odnos snaga sve raspoložive materijalne i ljudske resurse. No, prestanak kontinuiranih osmanskih upada tijekom 18. stoljeća, vremenski popraćen potiskivanjem habsburške moći na europskom prostoru, donosi znatan zaokret u unutarnjoj politici bečkoga dvora u smjeru integracije pojedinih pokrajina Habsburške Monarhije i koncentracije na

UVOD

unutarnje fiskalne, gospodarske i demografske resurse. Iako se i 18. stoljeće itekako može krstiti kao „stoljeće ratovanja”, u unutarnjoj politici bečkoga dvora istočni dio Monarhije – čiji je dio bila i Banska Hrvatska – prestaje se tada promatrati kao štit nasljednih habsburških zemalja od osmanskih upada, a sve se intenzivnije počinje naglašavati gospodarska uloga toga prostora za Habsburšku Monarhiju kao cjelinu. Na taj način i Banska Hrvatska od strateškoga, perifernog područja biva integrirana u politiku i reformske planove bečkoga dvora.

Upravo ta okolnost usmjerila je moje istraživanje prema 18. stoljeću. Zaokretom politike bečkoga dvora prema Banskoj Hrvatskoj ujedno se na njezinu području gradi financijska i institucionalna osnova za aktivnu ulogu države u brojnim aspektima političkoga, gospodarskoga i društvenoga života, koja će već prema kraju 18. stoljeća poprimati jasna obilježja modernih državnih sustava. U rasponu 18. stoljeća, analiza i argumentacija stavova iznesenih u ovoj studiji bit će prije svega koncentrirane na razdoblje vladavine Marije Terezije (1740. – 1780.). Izuzev iznimno duga razdoblja vladanja, razlog su i brojne strukturne reforme koje su u to doba provedene u zapadnom dijelu Monarhije, u austrijskim i češkim nasljednim zemljama, ali i na području Banske Hrvatske. Kao važnije od reformi u Banskoj Hrvatskoj ovdje valja spomenuti dvije porezne reforme (1750. i 1770.) kojima su uređeni fiskalni (u to doba najvažniji) odnosi između hrvatsko-slavonskih staleža i habsburških vladara, ujednačavanje županijske i gradske uprave (1756. – 1759. i 1776. – 1777.) kao temelja lokalnoga dometa centralne vlasti te osnivanje (1767.), a potom i ukidanje (1779.) Hrvatskoga kraljevskog vijeća kao prve institucije izvršne vlasti u Banskoj Hrvatskoj, čija će djelatnost itekako utjecati na daljnje shvaćanje vrijednosti prava i racionalnoga reda u državnoj upravi koja je karakterizirala predmoderne državne sustave. Upravo su *terezijanske* reforme u Banskoj Hrvatskoj – donekle u suprotnosti s politikom prema Ugarskom Kraljevstvu, čiji je Banska Hrvatska bila dio – obilježile prekretnicu u razvoju javne uprave i javne službe te postavile temelje uloge države kako ju shvaćamo i danas, pri čemu će se u inicijalnoj fazi itekako sukobljavati s tradicionalnim modelima i tražiti *modus vivendi* s dugo čuванom tradicijom. U pojedinim procesima naglasak će biti ipak stavljen na razdoblje prije ili nakon vladavine Marije Terezije: primjerice, korijeni ideja o važnosti integracije teritorija Monarhije ili formiranja jedinstvene (državne) ekonomske politike tražit će se ponajviše u razdobljima vladavine Leopolda I. (1655. – 1705.) i Karla VI. (III. kao ugarskoga kralja;

1711. – 1740.), a u razdobljima vladavine Josipa II. (1780. – 1790.) i Leopolda II. (1790. – 1792.) tražit će se metodičan, ujednačen i sveobuhvatan pristup reformama koje su dovodile do stvaranja države kao apstraktne moći.

Do druge polovine 18. stoljeća mnogi principi vladavine na kojima su temeljene reforme u Banskoj Hrvatskoj bit će već općeprihvaćeni na europskoj razini (npr. fiskalne obveze prema centralnoj vlasti; specificiranje vrednovanja civilne i vojne službe plemstva; odvajanje upravnih funkcija od zakonodavnih, pa donekle i pravosudnih, ili postavljanje preduvjeta obrazovanja za djelatnost u specifičnim područjima unutar javne službe) i upravo zbog donekle „zakašnjelog” razvoja državnih struktura na ovim područjima te reforme bivaju inicirane i realizirane u mnogo kraćem razdoblju nego što je to, primjerice, bilo u austrijskim i češkim nasljednim zemljama. No, upravo to „zakašnjenje” dopušta da se razvoj (proto)modernih državnih struktura u Banskoj Hrvatskoj promatra više linearno nego što je to slučaj u historiografiji drugih europskih monarhija ili pojedinih zemalja Habsburške Monarhije: u Banskoj Hrvatskoj relativno nagla promjena u percepciji političke moći tijekom 18. stoljeća povjesničaru itekako dopušta uvid u dubinu poticaja, interesa i mogućnosti koji su doveli do realnih promjena u razvoju državnih struktura, a razdoblje 18. stoljeća postavlja kao temeljno za svaku raspravu o razvoju „moderne” države.

Geografski je ovo istraživanje usmjereno na prostor Banske Hrvatske, uz nužan kontekst relevantnih događaja na prostoru cijele Habsburške Monarhije i na prostoru zemalja krune sv. Stjepana, u koje je Banska Hrvatska spadala. Iako je bio pod habsburškom vlašću, i to tek kao dio Ugarskoga Kraljevstva, prostor Banske Hrvatske objedinjavao je političku aktivnost hrvatsko-slavonskih staleža koja se u povijesnoj perspektivi smije smatrati preduvjetom za formiranje specifičnih državnopravnih obilježja i za očuvanje identiteta nužnih za kontinuitet razvoja državnih struktura na tom specifičnom prostoru do današnjih dana. Relativno malen prostor, koji je obuhvaćao šest (od 1777. do 1786. sedam) županija i osam slobodnih kraljevskih gradova i prema popisu stanovništva iz 1787. godine imao tek 648 351 stanovnika,⁴ dopušta i ponešto obuhvatniji pristup istraživanju. Pritom sam se prije svega koncentrirala na djelatnost centralnih dvorskih institucija u okviru kojih se gradila politika vladara prema Banskoj Hrvatskoj – među

⁴ Podatak preuzet iz: Šidak, „Hrvatske zemlje u razdoblju nastajanja preporodnog pokreta”, 52.

UVOD

njima kao najvažnije valja spomenuti Ugarsku dvorsku kancelariju, dvorske komore i Državno vijeće – i na djelatnost središnjih institucija političke vlasti u Banskoj Hrvatskoj – Hrvatsko-slavonskoga sabora, bana, Hrvatskoga kraljevskog vijeća, ali i županija kao lokalnih upravno-političkih jedinica na razini kojih su realizirani principi zajedničke vladavine kralja i staleža. Uprava i politički utjecaj slobodnih kraljevskih gradova ovdje su ponešto zapostavljeni, poglavito zbog još uvijek vrlo slabe razvijenosti građanskoga društva u Banskoj Hrvatskoj 18. stoljeća, što se odražavalo i u činjenici da je na području gradova živjelo tek nešto više od 1,5 % stanovništva i da je upravu u tim gradovima tada uglavnom preuzimalo plemstvo. Analizu nisam ograničavala na povijest upravnih institucija, nego sam tadašnju upravu promatrala kao institucionaliziranu aktivnost da bih bolje odredila političke, društvene i gospodarske okolnosti izgradnje protomoderne uprave. Pritom sam normiranja promatrala kao posljedice razvoja, ali i kao čimbenike utjecaja na društveno-povijesne procese.

STRUKTURA

Studija je podijeljena na šest većih cjelina. Cilj je prve, naslovljene *Izgradnja protomodernih državnih struktura*, pružiti uvid u idejni i institucionalni okvir protomoderne države. Prvi dio te cjeline stoga je posvećen idejnim korijenima političkih ideja za koje sam procijenila da su presudno utjecale na pozicioniranje novih odnosa snaga tijekom ranoga novog vijeka i na formiranje konceptata protomodernih država. Među njima valja naglasiti učenje o prirodnom pravu i zakonima „prirode”, koja se javljaju kao središnji koncepti ranomoderne pravne znanosti i filozofije prava i države, stubokom mijenjajući pojam o vladaru te njegovim dužnostima i pravima u odnosu na njegove podanike, ali i ulogu staleža kao posrednika u lokalnim upravama. Drugi dio te cjeline bavi se izgradnjom sustava političkih institucija koji je donekle omogućavao primjenu ideja o upravi i pravu. Ovdje su, s jedne strane, prikazani razvoj središnjih institucija habsburških vladara te transformacija bečkoga dvora iz vladareve rezidencije u središnju državnu upravu, odnosno u središte političke i društvene moći Habsburške Monarhije. S druge strane, kroz prizmu političkih stavova i specifičnih interesa – i vladara i politički organiziranog plemstva – dan je pregled promjena u upravi u

Banskoj Hrvatskoj koje su tijekom 18. stoljeća ponajviše utjecale na modernizacijske procese u državnoj upravi. Kao iznimno važna prekretnica pritom je predstavljeno osnivanje Hrvatskoga kraljevskog vijeća (odnosno Kraljevskoga vijeća za Kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju) 1767. godine, čime je prvi put na ovim prostorima izvršna funkcija sasvim izdvojena iz ovlasti Hrvatsko-slavonskoga sabora, odnosno staleške uprave. Osim te reforme, ovdje je istaknuta i važnost (re)organizacija županijske uprave kao okvira u kojem se na lokalnoj razini odvijala suradnja između vladara i politički organiziranog plemstva.

S obzirom na to da su poticaji upravnih reformi itekako određivali i posljedice kasnije upravne djelatnosti (a oni nikako nisu bili samo organizacijskoga karaktera), u drugoj cjelini, naslovljenoj *Od „fiskalne države” do „države blagostanja”*, pokušala sam izdvojiti osnovne motive bečkoga dvora u formiranju politike prema Banskoj Hrvatskoj i tu politiku staviti u kontekst općih odnosa „središnje” i „pokrajinske” vlasti u ranonovovjekovnim apsolutnim monarhijama. Motive sam prije svega tražila u financijskim interesima habsburških vladara i u koncentraciji politike bečkoga dvora na unutarnje resurse Monarhije. Stoga sam ovdje poticaje za izgradnju proto-moderne uprave u Banskoj Hrvatskoj, ali i u cijeloj Habsburškoj Monarhiji, tumačila kroz dva, često isprepletena, spektra javne politike: fiskalni interes središnje vlasti i poticanje gospodarskoga razvoja države. Izgradnja proto-modernih državnih struktura ovdje je tumačena kao jedna od posljedica izgradnje „fiskalne” države, tipične za ranonovovjekovne apsolutističke monarhije čiji su vladari, prvenstveno zbog vanjskopolitičkih i vojnih imperativa, političku aktivnost naglašeno usmjeravali prema povećanju javnih poreza i vojne sile, ali i kao sredstvo izgradnje „države blagostanja”, odnosno države u kojoj se – sasvim u skladu s tadašnjim upravnopravnim teorijama – ujedinjava „dobro” pojedinca s „dobrom” zajednice.

Pod znatnim utjecajem ideja prosvjetiteljstva, ali i u skladu s interesima vladara, od druge polovine 18. stoljeća (osobito od sedamdesetih godina) socijalne teme preuzimaju znatan dio političke energije bečkoga dvora, pa reforme – čija je provedba uvelike omogućena dotadašnjim upravnim regulacijama – sve naglašenije bivaju vezane uz cjelokupno stanovništvo Monarhije, pri čemu se država postavlja kao arbitar u postizanju „blagostanja”. Stoga sam u poglavlju *Socijalna uloga „države blagostanja”* pokušala prikazati porast uloge državnih struktura u cjelokupnom društvu, i to posebice u tri smjera reformske djelatnosti: intervenciji države u do tada isključivo

UVOD

privatnopravne odnose vlastelina i kmetova, uspostavi državnoga školstva i promociji obrazovanja kao preduvjeta za formiranje građana „korisnih” cjelokupnoj zajednici, te razvoju svijesti o važnosti sustavne i organizirane brige o zdravlju stanovništva i izgradnji prvoga funkcionalnog sustava javnoga zdravstva u Monarhiji, pa potom i u Banskoj Hrvatskoj. Ovaj dio studije ima cilj pokazati i važnost ekstenzije uloge državnih struktura u svakodnevni – do tada čak i intimni – dio života svih stanovnika države za oblikovanje državnih politika u današnje vrijeme nužnih za regulaciju i sigurnost suživota svih građana države te argumentirati da početke takve uloge države valja tražiti upravo u 18. stoljeću.

Cjelina *Staleži – rivali i partneri* posvećena je ulozi staleža – u Banskoj Hrvatskoj poglavito plemstva – u nastanku protomoderne države. Pritom sam u obzir uzimala inicijative za promjene i potporu provedbi pojedinih reformi politički organiziranog plemstva i pojedinaca iz redova plemstva, ali i otpor promjenama kao važan čimbenik u modifikacijama inicijalnih ideja. Već i zbog same prirode izvora, ali, ponešto opravdanije, i zbog vrlo naglašene intencije hrvatsko-slavonskih staleža da u političkim odnosima s bečkim dvorom očuvaju *status quo*, većina strukturnih promjena u ovoj je studiji nužno morala biti promatrana kao promjena potaknuta „odozgo”, a izgradnja političkih institucija kao rezultat inicijative vladara ili, eventualno, i aristokracije i lokalnih društvenih elita. Ipak, tek razumijevanje argumenata politički organiziranog plemstva može u procesu izgradnje protomodernih državnih struktura dati cjelovitu sliku. Takav je pristup neophodan u slučaju hrvatsko-slavonskoga plemstva (i ugarskoga u cjelini), koje je zbog višestoljetnih ratova s Osmanlijama i položaja na rubovima Habsburške Monarhije uspijevalo sve do duboko u 18. stoljeće zadržati znatnu autonomiju, koja je itekako utjecala na konsolidaciju modela njihove političke participacije. Da pružim razuman okvir takve političke aktivnosti hrvatsko-slavonskih staleža, u ovoj cjelini raspravljam o modelima, mogućnostima i ograničenjima sudjelovanja hrvatsko-slavonskih staleža u donošenju političkih odluka kao i o ulozi ugarskoga i hrvatsko-slavonskoga plemstva kao posrednika vlasti vladara na području zemalja krune sv. Stjepana i oblicima njihova sudjelovanja u radu staleških reprezentativnih tijela. Nadalje, u kontekstu tadašnjih principa „racionalne” uprave naglašene su manjkavosti tradicionalne staleške uprave u Banskoj Hrvatskoj koje su – i s organizacijskoga aspekta i zbog potrebe smanjenja rizika od otpora promjenama – inicirale strukturne promjene u upravi Banske Hrvatske. U ovoj su cjelini istaknuti i važnost i

karakter promjena i inicijativa koje su u kontekstu razvoja protomodernih državnih struktura dolazile „odozdo”, odnosno od organiziranih staleža ili utjecajnih pojedinaca iz redova hrvatsko-slavonskoga plemstva. Napokon, radi razumijevanja premreženosti strukturnih i pojedinačnih utjecaja na donošenje i samu realizaciju političkih odluka pokušala sam na temelju analize niza izvora i rasprava detektirati razloge i korijene konflikata između tadašnjih stavova bečkoga dvora i hrvatsko-slavonskoga plemstva.

S obzirom na iznimnu važnost javnih službenika u razvoju protomodernih državnih struktura, analiza predstavljena cjelinom *Prema novoj upravnoj eliti* usmjerena je na pojedince koji su prije opisane reforme i ideje provodili, odnosno na one koji su u lokalnim okvirima donosili realne promjene. Ovdje je stoga predstavljena praksa bečkoga dvora da za pojedinačne predmete koristi usluge kraljevskih povjerenika i savjetnika, koji su potom paralelno s političkim vodstvom na lokalnoj razini postizali znatan utjecaj u osmišljavanju i provedbi promjena. Analizirane su i promjene u karakteru javne službe tijekom izgradnje protomodernih državnih sustava, i to osobito kroz prizmu preuzimanja nadzora nad izborom javnih službenika te regulacije i kontrole njihova rada od strane vladara i središnjih institucija. Kako se sa školstvom razvija i sustav kvalifikacijskih normi, u okviru ove cjeline prikazala sam i nove mogućnosti školovanja javnih službenika te njihov utjecaj na promjenu obrazovnih standarda za karijeru u državnoj službi. U drugom dijelu ove cjeline dajem i pregled historijata najutjecajnijih javnih službi Banske Hrvatske s naglaskom na promjene u njihovu karakteru tijekom 18. stoljeća. Pri izboru službi kao osnovni sam kriterij uzela njihovo financiranje iz javnih prihoda te stoga analizirala kraljevske, kraljevinske („staleške”) i županijske službe. Među njima se nalaze javne službe izvršnoga, ali i pravosudnoga karaktera jer pravosudna i izvršna funkcija u Banskoj Hrvatskoj tijekom 18. stoljeća još nisu bile odijeljene (iako se prema kraju 18. stoljeća javljaju jasne tendencije njihova odvajanja), a pojam o pravosuđu kao provedbi autoriteta još je duboko ukorijenjen. Ostale službe, poput gradskih magistrata ili komorskih službenika, ovdje daju samo komparativnu perspektivu. U obzir sam uzela tradicionalne javne službe Banske Hrvatske – bana, podbana, protonotara, blagajnika, velike župane i ostale županijske službe, kao i nove javne službe uvedene reformama prosvijećenoga apsolutizma: savjetnike Hrvatskoga kraljevskog vijeća i kancelarijske službenike (*subalterna*), ali i pojavu stručnjaka u javnoj službi, koja je korespondirala sa specijalizacijom javne uprave – prije svega inženjera, liječnika te učitelja i profesora.

UVOD

Napokon, u cjelini naslovljenoj *Država kao „organizam”* pokušala sam prikazati koliko su upravne reforme utjecale na formiranje upravnoga mehanizma kao nosioca državne politike. U kontekstu imperativa racionalnoga reda, koji je nametnut prodirućim prosvjetiteljskim idejama, u tom poglavlju analiziram koliko je uređenje upravne strukture utjecalo na specijalizaciju i profesionalizaciju upravnih poslova i definiranje administrativne procedure, pri čemu se osobito osvrćem na praksu Hrvatskoga kraljevskog vijeća i Ugarskoga namjesničkog vijeća, koji su kao normirani instrumenti javne uprave bili izvrstan primjer racionalizacije rada, hijerarhijske podložnosti i osobne odgovornosti, a praksa unutar tih institucija u konačnici je odlučujuće utjecala na formiranje novih vrijednosti obveza javne službe.

IZVORI

Istraživanje prezentirano u ovoj studiji temelji se uglavnom na građi nastaloj djelatnošću institucija javne vlasti tijekom 18. stoljeća ili aktivnošću pojedinaca koji su obilježili onovremenu političku povijest. Za prostor Banske Hrvatske u 18. stoljeću relevantna je arhivska građa raspršena u nekoliko arhiva u više suvremenih država. Fondovi za razdoblje 18. stoljeća čuvani u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu pružaju relativno širok uvid u modele i načine na koje je političko vodstvo u Banskoj Hrvatskoj pristupalo političkim, gospodarskim i društvenim procesima. Među tim fondovima za ovu su studiju najvažniji spisi Hrvatsko-slavonskoga sabora (*Acta Congregationum Regni*, HDA-1), hrvatsko-slavonskoga bana (*Acta banalia*, HDA-10) te Hrvatskoga kraljevskog vijeća (*Acta Consilii Regii Croatici*, HDA-12). Osim tih spisa, koji se odnose na upravu cjelokupnoga teritorija Banske Hrvatske, za temu su važni i arhivski fondovi nastali djelovanjem županija (HDA-28-34) i pojedinačnih javnih službenika koji su za svoj rad odgovarali Hrvatsko-slavonskom saboru i banu, primjerice protonotara (*Acta protonotarialia*, HDA-11).

Ipak, uvidom u građu institucija djelatnih na području Banske Hrvatske čuvanu u Hrvatskom državnom arhivu dobivamo tek jednostrani pogled na političke prilike i interese koji su usmjeravali ondašnje promjene u strukturama i principima javne vlasti. Građa institucija koje su se za povijest Banske Hrvatske smatrale „središnjima” i koje su povezivale lokalne politike s

politikama bečkoga dvora nalazi se poglavito u Državnom arhivu Mađarskoga nacionalnog arhiva u Budimpešti. Među njom su za cijelo razdoblje 18. stoljeća (ali i ranoga novog vijeka u cjelini) najvažniji spisi Ugarske dvorske kancelarije – institucije koja je na bečkom dvoru imala mandat za sva politička pitanja (*publico-politica*) Ugarskoga Kraljevstva. U vrlo razgranatoj registraturi Ugarske dvorske kancelarije, u kojoj predmeti vezani uz Bansku Hrvatsku nisu odvajani od ostalih poslova Ugarskoga Kraljevstva, kao najvažnije fondove mogu izdvojiti korespondenciju Kancelarije i ugarskoga kancelara s kraljem (*Originales referadae*, A1) te koncepte otpisa Kancelarije (*Conceptus expeditionum*, A35), pri čemu valja naglasiti da oba fonda pokrivaju razdoblje do 1770. godine, kada je poslovanje Kancelarije reorganizirano. Za razdoblje nakon 1770. izvorna građa vezana uz prostor Banske Hrvatske nalazi se u golemom fondu „općih spisa” (*Acta generalia*, A39). Za razdoblje od 1779. (sve do 1848.) iznimno su važni spisi Ugarskoga namjesničkog vijeća (dio C), koje je nakon ukidanja Hrvatskoga kraljevskog vijeća u tom periodu djelovalo kao središnja institucija izvršne vlasti i uprave za Bansku Hrvatsku. Dokumenti vezani uz Bansku Hrvatsku ni u registraturi Namjesničkoga vijeća nisu odvojeni, pa pregled predmeta ponajviše pružaju zapisnici sjednica (*Protocollum sessionale*, C1) i prijepisi otpisa (*Protocollum exhibitorum*, C2). Ostali spisi Namjesničkoga vijeća poredani su prema tematici u registrature pojedinih odjela Vijeća. Iako je Banska Hrvatska imala svoje predstavnike u radu Ugarskoga namjesničkog vijeća, ni njihova djelatnost nije bila ograničena na predmete vezane uz prostor Banske Hrvatske, no kao referenti ti su savjetnici u praksi češće dobivali predmete s kojima su bili više upoznati, pa tako i one iz Banske Hrvatske. Pregled tih predmeta za neke od referenata za razdoblje 1780. – 1783. može se pronaći u fondu *Acta sedundum referentes* (C43). Nadalje, od građe koja se čuva u Državnom arhivu u Budimpešti za hrvatsku povijest 18. stoljeća od iznimne je važnosti i arhiv Ugarske dvorske komore (dio E), u kojem su sadržani i spisi komorske uprave u Banskoj Hrvatskoj – odvojeno za hrvatske i za slavonske županije (npr. *Informationes cam. administrationis Croaticae/Slavonicae*, E26 i E27). Opći spisi vezani uz gospodarske i financijske poslove Banske Hrvatske ni ovdje nisu odvojeno čuvani, a zbog mnogo jače povezanosti rada Ugarske dvorske komore s Dvorskom komorom nego što je to bio, primjerice, slučaj s političkom upravom koja se rješavala u okviru Ugarske kancelarije, građu čuvanu u ovom fondu valja uspoređivati s fondovima Dvorske komore čuvanim u Financijskom i komorskom arhivu Austrijskoga državnog arhiva u

UVOD

Beču. Napokon, iznimno korisne informacije za ovu studiju pružili su osobni fondovi (dio P), i to osobito upravni spisi i korespondencija koja je ostala očuvana u ostavštinama hrvatsko-slavonskih banova u 18. stoljeću. Najvažniji od tih osobnih fondova ostavštine su Józsefa Esterházyja (P201), Ferenc Esterházyja (P219), obitelji Nádasdy (P507), Ádáma Vencela Batthyányja (P1316) i Ferenc Balasse (P1765).

Izuzev arhiva Ugarske dvorske kancelarije, arhivi tadašnjih dvorskih institucija čuvani su u Austrijskom državnom arhivu u Beču, i to – za 18. stoljeće – raspodijeljeni u tri arhiva: Financijski i komorski arhiv, Ratni arhiv i *Haus-, Hof- u. Staatsarchiv*. Sva tri arhiva nezaobilazna su ako želimo razumjeti opću unutarnju politiku habsburških vladara tijekom 18. stoljeća, ali i politiku bečkoga dvora prema kojoj su se morali pozicionirati hrvatsko-slavonski staleži. Financijski i komorski arhiv u Beču čuva niz izvora važnih za razumijevanje gospodarske politike habsburških vladara koju je provodila Dvorska komora, a uvidom u financijski aspekt uprave pruža i mnoštvo informacija o realnim mogućnostima funkcioniranja državnoga upravnog sustava i prilagodbi pojedinaca tom sustavu. Kao najvažnije fondove za razdoblje 18. stoljeća istaknula bih *Hoffinanz Ungarn* (do reorganizacije poslovanja Dvorske komore 1762. godine), *Kommerz Ungarn*, *Kommerz Litorale* te osobito fond *Ungarisches Kameraler*, koji u više sekcija objedinjuje dokumente o svim troškovima isplaćivanim iz državne blagajne. Spisi vezani uz Bansku Hrvatsku ni u ovim fondovima nisu izdvojeni (izuzev dijela fonda *Kameraler Ungarn* koji se odnosi na troškove uprave i sudstva). Od građe čuvane u Ratnom arhivu – inače iznimno bogate izvorima za povijest Vojne krajine – zbog koncentracije ovoga istraživanja na civilni dio uprave ponajviše sam koristila spise Dvorskoga ratnog vijeća (*Wiener Hofkriegsrat, Haupttreibe*) jer uvelike otkrivaju strategije bečkoga dvora koje su uključivale i upravu Banske Hrvatske. Napokon, od arhiva koji su dijelom Austrijskoga državnog arhiva za ovu su temu iznimno važni dokumenti koji se čuvaju u *Haus-, Hof- u. Staatsarchiv* u Beču. Među njegovim fondovima kao važnije za Bansku Hrvatsku valja izdvojiti dvije cjeline. Jedna od njih je *Hungarica* ili „Ungarische Akten” (dio XVII), gdje su kronološki poredani razni spisi vezani uz politiku habsburških vladara prema Ugarskom Kraljevstvu. Druga cjelina je *Kabinettsarchiv* (dio XI), u kojoj se nalaze ostaci inače većinom uništene dokumentacije rada Državnoga vijeća (*Staatsrat*), središnjega savjetodavnog tijela habsburških vladara od 1761. nadalje. Ti iznimno zanimljivi i za hrvatsku povijest važni spisi postali su 1945. žrtvom ratnih događaja,

zbog čega su za razdoblje 18. stoljeća do danas ostali sačuvani samo protokoli Državnoga vijeća i jedna kutija građe iz 1767. godine.⁵ Neke rasprave koje su se odvijale u krugu savjetnika Državnoga vijeća iz šezdesetih i sedamdesetih godina 18. stoljeća mogu se donekle rekonstruirati pomoću sačuvanih osobnih fondova savjetnika Vijeća – primjerice, koncepti mišljenja Wenzela Antona von Kaunitza o predmetima koji su dolazili na raspravu u Državno vijeće sačuvani su i zasebno u *Kabinettsarchivu* (*Kaunitz Voten*), a mišljenja savjetnika Adama Starhemberga čuvaju se u prijepisu u arhivu obitelji Starhemberg u Gornjoaustrijskom arhivu u Linzu. Uz te izvore, dio rasprava Državnoga vijeća od 1761. do 1768. objavio je mađarski povjesničar Győző Ember, koji je tridesetih godina 20. stoljeća imao prilike raditi na izvornim spisima Državnoga vijeća, pa je svoje zabilješke s toga istraživanja nakon uništenja glavnine fonda objavio 1959. i 1960. u mađarskom časopisu *Acta historica Academiae Scientiarum Hungaricae*.⁶

Za 18. stoljeće postoji i mnoštvo spisa i traktata sačuvanih u rukopisu ili u obliku onovremene ili kasnije publikacije. Popis onovremenih spisa koji su mi se činili najvažnijima za temu istraživanja nalazi se u prilogu ove studije kao dio popisa literature. Ipak, među njima valja istaknuti neke kao osobito važne i na koje sam se mnogo oslanjala u ovom istraživanju. To su svakako zaključci Hrvatsko-slavonskoga sabora koje je tim povjesničara iz Arhiva Hrvatske u Zagrebu objavio od 1958. do 1980. u dvanaest svezaka, od kojih je prvih devet ključno za razumijevanje rada Hrvatsko-slavonskoga sabora tijekom 18. stoljeća.⁷ U toj su ediciji objavljeni svi zaključci hrvatsko-slavonskih sabora koji su se sve do 1767. održavali dva do četiri puta godišnje i koji su do tada funkcionirali ne samo kao zakonodavna nego i kao upravna vlast Banske Hrvatske. Osim zaključaka Hrvatsko-slavonskoga sabora, Arhiv Hrvatske u pet je svezaka od 1985. do 1993. objavio i zaključke Hrvatskih kraljevinskih konferencija, tijela koje je zamjenjivalo Hrvatsko-slavonski sabor u ratnim razdobljima ili drugim vremenima koja su tražila brže donošenje odluka.⁸ Navedeni su se zaključci u praksi ipak velikom većinom odnosili na tekuće upravne poslove. Zaključci koji imaju zakonodavni karakter i

⁵ Detaljnije o sudbini tih dokumenata usp. Coreth, „Das Schicksal des k. k. Kabinettsarchiv”.

⁶ Ember (priř.), „Der österreichische Staatsrat”.

⁷ *Zaključci Hrvatskog sabora*, sv. I-IX (dalje u tekstu: *ZHS*).

⁸ *Hrvatske kraljevinske konferencije*, sv. I-V (dalje u tekstu: *HKK*).

koji su formirali pravne okvire funkcioniranja ranonovovjekovne uprave na području Banske Hrvatske ovdje su vrlo rijetki. Nasuprot tome, pravne osnove Banske Hrvatske itekako su bile vezane uz ugarski zakon, koji se temeljio na dva osnovna, također objavljujivana spisa. Jedan od njih je tzv. *Tripartit* Istvána Werbőczyja iz 1514., koji se smatra i prvom kodifikacijom zakona ugarskih (i hrvatsko-slavonskih) staleža.⁹ Drugi su zaključci Ugarskoga sabora, objavljujivani unutar serije *Corpus juris Hungarici*, u kojima se ponajviše odražavala suradnja kralja i ugarskih (i hrvatsko-slavonskih) staleža u zakonodavstvu jer su u tu zbirku ulazili samo oni zakoni o kojima se raspravljalo na pojedinom zasjedanju Ugarskoga sabora, a koji su tek po kraljevoj sankciji postajali dijelom ugarskoga zakona.¹⁰ Uz te zbirke zakona valja istaknuti i onovremene zbirke dekreta i zakona koje su izdali habsburški vladari. One postoje za vladavinu Marije Terezije, Josipa II. i Leopolda II. u osam, osamnaest, odnosno pet svezaka za svakoga od tih vladara.¹¹ Iako zakoni objavljeni u tim zbirkama nisu automatski postajali ugarskim zakoni niti su vrijedili na području Banske Hrvatske, oni povjesničaru prikazuju modele po kojima se krojila politika bečkoga dvora prema Ugarskom Kraljevstvu i koji su, osobito od sedamdesetih godina 18. stoljeća, itekako utjecali na zakonodavstvo u istočnom dijelu Monarhije. Od tekstova iz 18. stoljeća koji su poslije objavljeni u prijevodu na hrvatski jezik, a pružaju izvrstan, često i nezamjenjiv uvid u političko-društvene prilike u Banskoj Hrvatskoj, valja naglasiti *Annuae ili historiju* teologa i povjesničara Baltazara Adama Krčelića, koji je kao suvremenik i aktivni sudionik političke uprave zapisivao mnoge događaje u Banskoj Hrvatskoj 18. stoljeća, od kojih su

⁹ Postoji mnogo izdanja Werbőczyjeva *Tripartita*. U ovom sam se radu služila izdanjem iz 1822. godine: *Werbőczyus illustratus sive Decretum Tripartitum juris consuetudinarii inlyti Regni Hungariae*. O *Tripartitu* usp. i Bak et al. (prir.), *The Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary* i Lanović, *Privatno pravo Tripartita*.

¹⁰ Zbirka zaključaka objavljujivana je nakon svakoga zaključenja Ugarskoga sabora, i to uglavnom u dvije varijante: kao zbirka zaključaka konkretnoga Ugarskog sabora i kao zbirka svih dotadašnjih zaključaka, koja je uglavnom uključivala i Werbőczyjev *Tripartit*. Zbog postojanja brojnih izdanja u ovoj studiji citiram konkretan zakonski članak donesen na nekom od ugarskih sabora, i to u obliku godina:broj članka (primjerice, 1751:42), ne navodeći izvor izuzev *Corpus juris Hungarici*, jer je na temelju takve reference zakonski članak moguće pronaći u svim izdanjima ugarskoga zakona. Na taj način pozivalo se na ugarski zakon u ranonovovjekovnim spisima, a isti su model preuzeli i pravni povjesničari iz Austrije, Mađarske i Hrvatske.

¹¹ Zakonici su dostupni na: <http://alex.onb.ac.at> [pristupljeno 1. kolovoza 2018.].

naknadno objavljeni zapisi od 1748. do 1767. godine.¹² Krčelićevi zapisi neprocjenjiv su izvor za povjesničare koji se bave tim razdobljem jer dopunjuju građu nastalu radom pojedinih institucija. Njegovi navodi koji ne uključuju i osobni, subjektivni dojam itekako su provjerljivi na temelju sačuvane građe i za te provjerene podatke Krčelićevo djelo često u ovoj studiji navodim i kao izvor. Nasuprot tome, Krčelićeve osobne prosudbe promatram tek kao jednu od mogućih percepcija sudionika događaja. Od ostalih važnijih Krčelićevih djela ovdje valja istaknuti i njegov opis uprave Ugarskoga i Hrvatsko-Slavenskoga Kraljevstva iz 1770. godine.¹³ Među ostalim autorima 18. stoljeća ističe se Nikola Škrlec Lomnički, čiji su raznovrsni spisi i prijedlozi, s izvrsnim prijevodom Nevena Jovanovića, objavljeni u četiri sveska zbornika *Nikola Škrlec Lomnički 1729-1799* u izdanju kojeg je koordinirao Pravni fakultet u Zagrebu od 1999. do 2007. godine.¹⁴ Tijekom ranoga novog vijeka objavljujani su i brojni spisi teoretičara povijesti i prava i (ipak u manjoj mjeri) pripadnika hrvatsko-slavonskih staleža. Sadržavajući misli uz koje svoja razmišljanja itekako može vezati svaki povjesničar koji se bavi ranim novim vijekom, svi su ti spisi nužno utjecali na moje istraživanje. Ipak, svjesna razlike između „ideja” i konkretne „prakse”, u prezentaciji problema pokušala sam istraživanjem arhivske građe, odnosno spisa nastalih u kontekstu konkretnih problema s kojima se suočavala tadašnja uprava, pronalaziti modele preko kojih su ti teorijski spisi mogli utjecati na realnu političku i upravnu praksu u Banskoj Hrvatskoj 18. stoljeća. Podlogu za komparaciju tih utjecaja, kao uostalom i cjelokupne politike primjenjivane na području Banske Hrvatske, nalazila sam u zaista iznimno brojnoj literaturi dostupnoj za pojedine europske države u istom razdoblju kao i specifično za Habsburšku Monarhiju i Ugarsko Kraljevstvo. Zbog iznimne kompleksnosti teme teško je ukratko izdvojiti najvažnija djela bez opasnosti da zbog subjektivnoga aspekta, ali i sve ubrzanijega „zastarijevanja” sekundarne literature, ona previše odlučno usmjere naknadna istraživanja specifičnih tema kojih sam se dotakla – a nadam se da će ova studija potaknuti bar pokoje takvo istraživanje. Zato sam se u argumentaciji nekih svojih zaključaka trudila

¹² U latinskom izvorniku tekst je 1901. objavio Tadija Smičiklas, *Annae 1748-1767*. U ovom sam se radu uglavnom oslanjala na izvrstan prijevod toga teksta na hrvatski jezik koji je 1952. priredio Veljko Gortan.

¹³ Kerceslich, *De regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae notitiae praeliminares*.

¹⁴ Pusić et al. (ur.), *Nikola Škrlec Lomnički 1729-1799*, sv. I-IV.

UVOD

osvrnuti na istraživanja koja su na moj znanstveni razvoj osobito utjecala, pa u tom smislu upućujem čitatelje na kritički aparat u pojedinim poglavljima i dijelovima ove studije.

TERMINOLOGIJA

Iako ću u mnogo puta ovoj knjizi, pa i u samom naslovu, spomenuti riječ *država*, jasno je da se u 18. stoljeću još ne može govoriti o državi u današnjem smislu. U sljedećim poglavljima pokušala sam te koncepte detaljnije objasniti. Ovdje ukratko mogu istaknuti da procese razvoja državnih struktura tijekom 18. stoljeća uključujem u opće procese razvoja moderne države jer smatram – što ću pokušati argumentirati u ovoj studiji – da se upravo u tom razdoblju sustavno stvarao temelj današnje percepcije države i njezine uloge u odnosu na cjelokupno stanovništvo. No, u kontekstu 18. stoljeća (ali i cijeloga ranoga novog vijeka) još uvijek vrijedi da se pojam *države* prije svega odnosi na cjelokupnost upravnoga mehanizma pod kontrolom vladara. *Stvaranje države* u većem dijelu razdoblja kojim se bavi ova studija znači prvenstveno porast odvajanja („izdizanja”) vladarske moći od raspršenih autoriteta, itekako uvjetovanih staleškim lokalnim partikularizmima, i formiranje donekle specifične i izdvojive državne politike u predmetima koji su i danas dijelom „državne uloge”. Pritom ću prihvaćati dva osnovna indikatora „modernosti”. Prvi je prijelaz „privatnoga” u „javno” – odnosno prijelaz iz privatnih interesnih sfera i modela financiranja prema „javnima”, koji podrazumijevaju „opće” interese, ali i financiranje djelatnosti iz javnih fondova. U tom ću smislu i u samom tekstu knjige *javnima* označavati one odluke, odnose i procese koji se odnose na cjelokupno stanovništvo, a mogu se poistovjetiti s interesom koji nije nužno definiran partikularnim pravima tipičnima za predmoderno doba. S druge strane, prihvaćam formiranje mehanizama kontrole moći kao karakteristično za uspostavu protomoderne države i smatram ih indikatorom mogućnosti „progresa” u procesima razvoja modernih državnih struktura. U ovoj studiji *država* stoga prije svega reprezentira vladara i upravni aparat podređen njegovoj kontroli, neovisno o tome smatrao li se vladar „državom” kao Luj XIV. u Francuskoj (*dvorski apsolutizam*) ili „prvim činovnikom države” kao Friedrich II. Veliki u Pruskoj (*prosvijećeni apsolutizam*). Pritom tu državu smatram *apsolutnom* jer se

vladar pojavljuje kao suveren, a u njegovoj politici javlja se tendencija apsolutne kontrole. Vladavinu habsburških vladara druge polovine 18. stoljeća ipak ću karakterizirati kao vladavinu *prosvijećenoga apsolutizma*, osobito od šezdesetih godina, jer su ideje prosvjetiteljstva snažno utjecale na smjer unutarnje politike i bile jedan od ključnih pokretača reformi, prvenstveno onih socijalnoga karaktera.

Nadalje, sadržaj ove studije mogao bi biti popraćen s mnogo „izama” – apsolutizmom, prosvijećenim apsolutizmom, monarhizmom, centralizmom, parlamentarizmom, republikanizmom. Slažući se donekle s teorijom američkoga filozofa Arthura Onckena Lovejoya da povjesničari često koriste razne „izme” da bi objasnili pojedine doktrine ili tendencije nazivima poznatijim širokoj publici, no da ujedno u svojim istraživanjima nalaze argumente koji te iste doktrine diskriminiraju i predstavljaju kao „problematične”¹⁵ u prezentaciji svojega istraživanja prihvatila sam ideju da ti nazivi otkrivaju vrlo kompleksne koncepte, pa ih koristim isključivo pazeći da odražavaju realne odnose političke moći. Primjerice, pojam *centralizam* trudila sam se koristiti isključivo u kontekstu koji neće pretpostavljati realizaciju jasne hijerarhije provedbe neke odredbe koja bi u današnje vrijeme bila tipična za „centralizirane” sustave, nego naglasiti da taj pojam u kontekstu 18. stoljeća podrazumijeva tek formiranje neke određene „centralne” politike, čija će realna primjena ovisiti o lokalnim mogućnostima i/ili partikularnim interesima. Slično se može tvrditi i za pojmove „tradicija” ili „razvoj”. Sama kontrola koja je uspostavljena nad nekim procesima sugerira da postoji i centar, čija moć provedbe vlasti nije automatizirana, a potiče određene promjene, a time i razvoj. Za potrebe razumijevanja teksta te i slične pojmove morala sam često upotrijebiti, no trudila sam se da ih ne upotrebim kao koncepte bez objašnjenja. Neke generalizacije bit će itekako određene pretpostavkom da je čitatelju već poznata kompleksnost tih pojmova.

Pri izboru terminologije za ovu studiju važno je naglasiti da se tijekom proučavanja i analize spisa poteklih iz rada pojedinih institucija 18. stoljeća inicijative teško mogu vezati isključivo uz osobu vladara – iako će vladari u historiografiji često biti apostrofirani kao glavni inicijatori pojedinih reformi. Premda konačnu odluku u arhivima nalazimo s potpisom vladara i

¹⁵ „all these trouble-breeding and usually thought-obscuring terms, which one sometimes wishes to see expunged from the vocabulary of the philosopher and the historian altogether [...]” Lovejoy, *The Great Chain of Being*, 5-6.

UVOD

pisanu u ime vladara, sintagma *kraljevska odredba* (za prostor Ugarskoga Kraljevstva i ostatka Monarhije) ima mnogo širu povijest nastanka nego što bi to sugerirao njezin naziv: konačne su odluke uglavnom oblikovali pojedini savjetnici dvorskih institucija, i to na temelju prethodnih rasprava. Stoga u ovoj studiji kao izvor takvih odluka većinom koristim opis *Dvor / bečki dvor* jer mislim da on najbolje ocrtava suradnju dvorskih institucija u donošenju vladarevih odluka kao i opći (često vrlo složen) stav dvorskih savjetnika o nekom predmetu.

U pisanju ove studije valjalo je odlučiti i o nazivima pojedinih državnopravnih jedinica ili drugih dijelova Habsburške Monarhije. Kao prvi od pojmova čiju uporabu ovdje treba razjasniti nameće se *Banska Hrvatska*, naziv koji se nalazi i u naslovu. Svjesna da se radi o nazivu konstruiranom isključivo za potrebe historiografije, odlučila sam ga preuzeti iz dosadašnje hrvatske historiografije vezane uz teme 18. i 19. stoljeća da bih jednostavnije i praktičnije obilježila državnopravni prostor koji se u službenim nazivima tijekom 18. stoljeća uglavnom definirao kao *Kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija* (*Regna Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae*), smatrajući pritom pod Banskom Hrvatskom onaj prostor koji se, u javnopolitičkim i sudbenim predmetima, smatrao prostorom jurisdikcije Hrvatsko-slavonskoga sabora i bana, a pripadao je Ugarskom Kraljevstvu. U *Bansku Hrvatsku* ulazi, dakle, prostor triju hrvatskih županija – Varaždinske, Zagrebačke i Križevačke (podijeljen od 1776. do 1786. i na Severinsku županiju) te od 1745. i prostor triju slavonskih županija (Požeške, Virovitičke i Srijemske). *Banska Hrvatska*, dakle, obuhvaća i *Civilnu Hrvatsku* i *Civilnu Slavoniju* – kako se područja hrvatskih, odnosno slavonskih županija katkad nazivaju u historiografiji. Kada govorim o prostoru Ugarskoga Kraljevstva kao cjelokupnom teritoriju vlasti ugarskoga kralja, koristim naziv *Ugarsko Kraljevstvo* ili *zemlje krune sv. Stjepana*. Pritom pojam *Ugarska* ili pridjev *ugarski* (primjerice, ugarski staleži ili ugarske županije) isključuje prostor Banske Hrvatske, odnosno hrvatskih i slavonskih županija. Nasuprot tome, Ugarski sabor predstavlja reprezentativno tijelo i hrvatsko-slavonskih staleža, no nazivam ga *Ugarskim saborom* jer se u izvorima naziva ili tako ili (službeno) Saborom Ugarskoga Kraljevstva i njemu pridruženih strana. Iz istih razloga, uzimajući tadašnju praksu i službene nazive kao glavno mjerilo u izboru terminologije, i za zajedničke institucije Ugarske i Banske Hrvatske koristim nazive *Ugarska dvorska kancelarija*, *Ugarska dvorska komora* i *Ugarsko namjesničko vijeće*.

Unutar Banske Hrvatske tijekom 18. stoljeća valja razlikovati dva područja koja su se, iako su pripadala istim jurisdikcijama, u pojedinim aspektima uprave znatno razlikovala: prostor hrvatskih županija, na kojemu možemo pratiti kontinuitet habsburške vlasti, ali i djelatnosti Hrvatsko-slavonskoga sabora i bana cijeli rani novi vijek, te prostor slavonskih županija, koji je većinski tijekom 16. i 17. stoljeća bio pod osmanskom vlašću prije nego što je na njemu ponovno uspostavljena habsburška vlast, i čiji je civilni dio tek po (re)inkorporaciji 1745. realno vraćen pod jurisdikciju Hrvatsko-slavonskoga sabora i bana. Pritom se naziv „Kraljevina Slavonija” (*Regnum Sclavoniae*), kojim su se od srednjega vijeka označavale sve nizinske županije južno od Drave, pa tako i prostor Varaždinske, Križevačke i dio Zagrebačke županije, tijekom 18. stoljeća gotovo potpuno pomiče na prostor današnje Slavonije, osobito nakon uspostave županijskoga ustroja u Slavoniji 1745. godine. Iako ćemo u nekim latinskim izvorima 18. stoljeća još uvijek nalaziti da se prostor hrvatskih županija naziva i „Slavonijom” ili „Gornjom Slavonijom”, a prostor slavonskih županija „Donjom Slavonijom”, u većini dokumenata službenih institucija i u jeziku bečkoga dvora ime *Slavonija* koristit će se za prostor slavonskih županija, a ime *Hrvatska* za prostor hrvatskih županija (iako ponekad i za cijeli prostor Banske Hrvatske). Zbog toga i ja u tekstu, kada spominjem nazive *Slavonija* ili *Hrvatska*, pod njima smatram samo prostor slavonskih, odnosno hrvatskih županija. U slučaju staleža ili plemstva nije bilo moguće napraviti takvu distinkciju zbog kontinuiteta njihove političke aktivnosti i zajedništva reprezentativnih tijela: zato dosljedno koristim nazive *hrvatsko-slavonski staleži*, *hrvatsko-slavonsko plemstvo*, *Hrvatsko-slavonski sabor* i *hrvatsko-slavonski ban*. Nasuprot tomu, za središnju instituciju izvršne vlasti u Banskoj Hrvatskoj, koja se službeno nazivala Kraljevskim vijećem za Kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju, dosljedno koristim naziv *Hrvatsko kraljevsko vijeće* jer je ono upravo tako nazivano u velikoj većini onovremenih izvora.

Obiteljska i osobna imena navode se u izvorima iz 18. stoljeća na različite načine. Način pisanja imena ovisio je prije svega o jeziku spisa – koji je mogao biti latinski, njemački, talijanski, francuski, mađarski i (tek vrlo rijetko) hrvatski, ali i o autoru spisa: njegovu materinjem jeziku, prethodnom školovanju i praksi institucija ili drugih okruženja u kojima je djelovao. Ta je imena, dakako, valjalo ujednačiti u tekstu. Obiteljska imena pohrvaćivala sam samo ako se u izvorima nesumnjivo radilo o imenima hrvatskoga podrijetla ili o osobama čije su i podrijetlo i javna aktivnost bili vezani isključivo uz

UVOD

prostor Banske Hrvatske (primjerice, brojni javni službenici staleške kraljevine i županijske uprave koji se ne javljaju u drugim institucijama javne uprave u Monarhiji). Gdje je to bilo moguće, u izboru sam se oslanjala na *Hrvatski biografski leksikon* u izdanju Leksikografskoga zavoda „Miroslav Krleža” u Zagrebu.¹⁶ Nasuprot tomu, katkada i suprotno dosadašnjoj praksi u hrvatskoj historiografiji, obiteljska imena koja podrijetlo vuku iz mađarskoga ili njemačkoga jezika pokušala sam sačuvati u što je više moguće izvornom obliku. Pritom sam svoj izbor varijante obiteljskih imena mađarskoga podrijetla vezivala za *Mađarski biografski leksikon* koji je u četiri izdanja uredila mađarska leksikografkinja Ágnes Kenyeres te, specifičnije, za opsežnu genealogiju (plemićkih) obitelji koju je između 1857. i 1868. u tri naest svezaka pripremio Iván Nagy.¹⁷ Pri uporabi obiteljskih imena koja podrijetlo vuku iz njemačkoga jezika oslanjala sam se na ipak mnogo opsežniju historiografiju i ondje uvriježenu praksu. Osobna imena bilo je ponešto teže ujednačiti, prije svega jer je oblik svih tadašnjih (kršćanskih) imena ovisio o jeziku izvora. Primjerice, hrvatsko ime Ivan u latinskim izvorima 18. stoljeća uvijek će biti Joannes, u njemačkima Johann, u mađarskima János – no, u hrvatskim će se izvorima znatno razlikovati, pa će se ovdje vrlo često navoditi latinske ili mađarske inačice. Zbog toga su u ovom radu pohrvaćena opet samo ona osobna imena koja su pripadala osobama čije su i podrijetlo i javna aktivnost bili vezani isključivo uz prostor na kojem je hrvatski jezik većinski materinski. Nasuprot tome, uz prezimena podrijetlom iz njemačkoga jezika uglavnom sam vezivala i takvo ime – što je i uobičajeno u anglo-američkoj i njemačkoj, a donekle i u hrvatskoj historiografiji (i što se donekle razlikuje od prakse u mađarskoj historiografiji). Sličnim sam se principom vodila i za osobna imena vezana uz mađarska prezimena, uz napomenu da ovdje zbog aktivnosti velikaša i dijela srednjega i nižega plemstva na cijelom području Ugarskoga Kraljevstva, pa i Banske Hrvatske ili cijele Habsburške Monarhije, odluka ponekad može biti i dvojbena. Stoga sam

¹⁶ *Hrvatski biografski leksikon*, sv. I-VIII (A-Li); dostupno na: <http://hbl.lzmk.hr/> [pristupljeno 1. kolovoza 2018.].

¹⁷ Oba su izdanja također dostupna *online*. Usp. Ágnes Kenyeres (ur.), *Magyar életrajzi lexikon 1000-1990* u digitalnom izdanju Nacionalne knjižnice Széchény na: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>; Iván Nagy, *Magyarország családai. Czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, na: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/> [pristupljeno 1. kolovoza 2018.].

UVOD

mađarsku varijantu osobnih imena koristila za one osobe podrijetlom iz „ugarskih” obitelji koje su, iako su obnašale utjecajne javne službe na području Banske Hrvatske, naglašenije bile angažirane i u upravnim i političkim poslovima Ugarskoga Kraljevstva u cjelini, i to ponajviše zato što će u tom obliku biti imenovani i u većem dijelu danas dostupnih historiografskih istraživanja.¹⁸ U konačnici, neki su izbori – osobito za osobe koje se ne pojavljuju u meni poznatim dosadašnjim istraživanjima – temeljeni isključivoj na mojoj procjeni, koja svakako, kao i u slučajevima prije spomenutih primjera, može biti pogrešna. Najčešće varijante koje se za obiteljska i osobna imena pojavljuju u izvorima 18. stoljeća mogu se pronaći u kazalu osobnih imena na kraju ove knjige.

¹⁸ Kao osobito ilustrativan čini se primjer Ferenc Nádasyja. Nádasy je bio pripadnik ugarske velikaške obitelji koja je svoje posjede imala širom Ugarskoga Kraljevstva, a on je sam u dugom periodu od 1756. do 1783. obnašao čast hrvatsko-slavonskoga bana. Tijekom te službe gotovo je neprestano stolovao u Varaždinu, usko se vezujući uz društvene i političke prilike u Banskoj Hrvatskoj. Nádasyjeva je majka bila Rosa Schrattenbach, pripadnica štajerske velikaške obitelji, zbog čega se njemački može smatrati njegovim materinskim jezikom. Rođen je 1708. u Bad Radkersburgu u Štajerskoj – dakle, u zapadnom dijelu Habsburške Monarhije, a umro je 1783. u Karlovcu. Njegova korespondencija, sačuvana u MNL OL, P507, sadržava mnoštvo pisama na njemačkom, latinskom, mađarskom i francuskom jeziku, ali odaje da nije dobro poznao hrvatski. Zbog toga ga u ovom radu nazivam Ferenc Nádasy oslanjajući se na očev materinski jezik, usklađenost s prezimenom i činjenicu da je s ugarskim plemstvom uglavnom birao dopisivati se na mađarskom jeziku. Nisam odlučila koristiti ime Franjo Nádasy, uobičajeno u hrvatskoj historiografiji jer je dugo obnašao dužnost hrvatsko-slavonskoga bana, upravo zbog (možda i subjektivne) procjene na temelju njegove korespondencije, jer ona ne odaje da se Nádasy u bilo kojem trenutku sâm mogao nazivati hrvatskom inačicom imena.